

TANZİMAT DÖNEMİ MALİ İDARESİNDE KUMPANYA SARRAFLIĞI TEŞKİLATINA DAİR BİR İNCELEME (1842-1852)

Fatma AKIN*

ÖZ

1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile mali sahada yeniliklerin yapılacağı ilan edilmişti. Vergilerin tayini için yeni sayım uygulamaları hayata geçirilirken iltizamın kaldırılması hedeflendi. Bu amaçla 1840'ta Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde muhassıllık uygulaması başlatıldı. İstenilen başarıyı sağlayamayan muhassıllık sistemi 1842'de kaldırıldı, iltizama geri dönüldü. Mali anlamda önemli bir husus ise tahsil edilen vergilerin hızlı ve kolay bir şekilde merkeze ulaştırılmasıydı. Bu amaçla 1842'de İstanbul'un önde gelen sarraflarından 13 kişi seçilerek bir kumpanya kuruldu. Bahsedilen yeni kuruluşa Kumpanya Sarraflığı adı verildi. Yönetimi tek bir şirket olmakla birlikte sarrafların isteğiyle kumpanya, Anadolu ve Rumeli olarak ikiye bölündü. Kumpanyanın görevi, kendilerine tahsis edilen bölgelerde tahsil edilmiş olan vergiyi poliçe yoluyla ya da nakden merkeze ulaştırmaktı. Bunun karşılığında *masraf* adı altında her yüz kuruşta kırk beş para (sonradan elli) almaları kararlaştırıldı. Bu kumpanyaya 1846'da kumpanya bölgesindeki mal sandıklarının yönetimi de devredilerek şirketin yetkileri genişletildi. Ancak 1846'lardan sonra kumpanyanın aldığı masraf yeterli olmamaya başladı. Kumpanya yetkililerinin yerel idarecilerle yaşadıkları uyumsuzluklar nedeniyle merkeze sık sık sorunlar aksetti. Bunun üzerine 1852'de önce Anadolu Kumpanyası, ardından Rumeli Kumpanyası lağvedildi. Bu çalışmada daha önce derinlemesine incelenmemiş olan Kumpanya Sarraflığının örgütlenmesi, faaliyetleri ve kaldırılması ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, maliye, sarraf, kumpanya, vergi.

IN THE FINANCIAL ADMINISTRATION OF THE TANZIMAT PERIOD A REVIEW ON THE ORGANIZATION OF THE COMMUNITY CONTROVERSY (1842-1852)

ABSTRACT

The Gülhane Hatt-ı Hümayunu, promulgated in 1839, urged financial reform. While new counting practices were implemented for the determination of taxes, the aim was to abolish tax farming. For this purpose, muhassıllık practice was started in 1840 in the places where Tanzimat was implemented. The *muhassıllık system*, which could not achieve the desired success, was abolished in 1842, and tax farming was returned. An important issue in financial terms was that the collected taxes were delivered to the center quickly and easily. For this purpose, a company was established in 1842 by selecting 13 people from the leading money changers in Istanbul. This new system was called Company of Moneylenders. Although the management was a single company, at the request of the moneychangers, the company was divided into two: Anatolia and Rumelia. The duty of the company was to deliver the tax collected in the regions allocated to them to the center by draft or in cash. In return, they claimed expenses equal to forty-five (later fifty) coins per hundred. In 1846, the company took charge of property chests in its territory, expanding its authority. However, after 1846, the expenses they claimed for their efforts were no longer sufficient. Conflicts with

Gönderilme Tarihi: 1 Temmuz 2024

Kabul Tarihi: 11 Eylül 2024

* Dr. Öğr. Üyesi., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum, ORCID: 0000-0001-6649-2026, E-Posta: fatmaakin@hitit.edu.tr.

local administrators were frequently brought to the attention of the central authorities. The Anatolian Company disbanded first, followed by the Rumeli Company in 1852. In this study, the organization, activities and abolition of the Kumpanya Moneybox, which has not been examined in depth before, are discussed.

Keywords: Tanzimat, finance, moneylender, company, tax.

Giriş

Sayraf, sayrafi veya nakkad kelimeleriyle de ifade edilen sarraf, sarf kökünden türemekte ve altını gümüş karşılığında satan kişi demektir. Sarraflar, çok eski dönemlerden beri altın ve gümüşün değerini iyi tespit edebilen, bunları tartarak değişimini yapan ve bunun karşılığında kendilerine kazanç sağlayan kimselerdir (Bozkurt, 2009, s. 162-163). Osmanlı İmparatorluğunda birden fazla paranın kullanılması paralar arasında bir alım-satım meselesinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu noktada paraların değiş-tokuşundan ortaya çıkan fiyat farkından yararlanarak kendilerine geçim kapısı elde eden sarraf sınıfı meydana geldi (Akyıldız, 2009, s. 163-165).

Sarraflar, ilk başlarda para alım ve satımında yer alırlarken, ilerleyen dönemlerde Osmanlı mali sisteminin ayrılmaz bir parçası haline geldiler. Zamanla hazineye borç para vermeye başladılar. Asıl güçlendikleri alan ise mukataa ve iltizam sistemi oldu. Sarraflar, mukataa eminine ve maden mukataalarında görevli olan kimselere sermaye sağladı. İltizam sisteminde ise mültezimin hazineye ödeyeceği peşinatı genellikle sarraflar ödedi. Mültezim veya malikane sahibi iltizam alırken bir sarrafi kendisine kefil göstermek zorundaydı (Akyıldız, 2009, s. 163-165). Dolayısıyla sarraflar bu rolleriyle Osmanlı İmparatorluğunda iç borçlanma alanında en önemli aktörler olarak yer aldılar. 17. yüzyılın sonlarında ise sarraflarla ilgili bir düzenleme ihtiyacı hissedildi.

Devlet adamlarına göre sarrafların faaliyetleri altının ve gümüşün değerini devamlı artırmakta, darphanenin kıymetli maden tedarikini güçleştirmekteydi. Bunu önlemek için sarrafların eylemlerine ve sayılarına müdahale edilmeliydi ki, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te sarrafların sayısı bir hayli artmıştı. Sarrafların sayılarının azaltılması ve bir nizam verilmesi kararı alındı. Sarraf sayısı 12 olarak belirlendi. Bunların dışındaki kişilerin sarraflık yapması yasaklandı. 1691 yılında gerçekleştirilen bu nizamın ardından 1835'e kadar sarraf teşkilatı ile ilgili on dört kez düzenleme yapıldı. Bazen sarrafların sayısı azaltılırken zaman zaman da gedik sayısı artırıldı (Bölükbaşı, 2014, s. 32-33). Sarraflar böylece 17. yüzyılın sonunda bir lonca teşkilatı şeklinde örgütlenmiş oldular. Osmanlı mali sisteminin yeni bir dönüşüme girdiği 18. yüzyıldan itibaren ise sarrafların öneminin arttığı görülmektedir.

1760'lardan sonra mali durumu değişen Osmanlı İmparatorluğu, sarraflara daha fazla bağlamaya başladı. Sarraflar bu dönemlerden itibaren devlete doğrudan borç para vermenin ötesine geçerek, Avrupa finans çevreleriyle kurdukları bağlar aracılığıyla devlete, Avrupa piyasalarından kısa vadeli borçlar sağladılar. Böylece sarraflar, uluslararası bağlantılarla finans burjuvazisini kurarken, (Ünlü, 2020, s. 112) onların iç piyasadaki önemleri de arttı. Merkezi hükümet nakdi olarak tahsil edilmek üzere yeni vergiler getirince piyasada ciddi bir para dolaşımı başladı. Diğer tarafta finansal kurumlarda reformlar yapmaya başlayan Osmanlı Hükümeti, meydana gelen nakdi problemleri hızlı ve pratik bir şekilde çözmeyi amaçladı. Sarraflar, para piyasaları konusunda tecrübeli gruplar olduğundan hem Osmanlı toplumunda hem de devlet finansal yapısında işlevlerini artırdılar. Zamanla her devlet adamının özel bir sarrafi olmaya başladı. Bununla birlikte 19. yüzyılın başlarında sarrafların verdiği borçların faizlerinde çeşitli sebeplerle indirimlere gidildi. Bu ise sarrafların yüzyılın başlarında mağdur olmalarına yol açtı (Cezar, 2005, s. 61-76). 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanıyla iltizam sisteminin kaldırılması

sonrasında ise sarrafların durumunun daha ciddi bir hâl aldığı bilinmektedir (Şahiner, 1995, s. 46).

Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayan mali sahadaki adımlar Ferman ile bir program haline getirildi, amaç ve hedefler ilan edildi. Tanzimat'ın temelini de büyük oranda mali sahada yapılacak olan islahatlar teşkil etmekteydi. Önemli olan, her türlü gelirin doğrudan merkezi hazineye ulaştırılmasıydı. İlk önce iltizam sistemi kaldırıldı ve yerine 1840'da muhassıllık teşkilatı kuruldu (Efe, 2002). İltizamın uygulanmasında aktif olarak yer alan sarrafların bundan olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdı. Merkezi hükümet, sarrafların mağduriyetlerini önlemek maksadıyla 1840'da sarrafları İstanbul'a davet etti. Osmanlı yetkililerine borç verenlerin ücretleri kendilerine ödendi ve sözleşmelerinin iptal edildiği tebliğ edildi. Bu durum sarrafların zor durumda kalmalarına neden olduğundan bir müddet sonra onlar merkeze bir dilekçe sundular. Burada finansal zorluklarını dile getirip Bâb-ı Âlî'den yardım istediler. Merkezi hükümet ise sarrafların zaten var olan kendi ofislerinde işlerine devam etmelerine karar verdi. Ayrıca Bâb-ı Âlî, onların ödemelerini kolaylaştırmak amacıyla özel bir görevli atadı (Şahiner, 1995, s. 47).

Tanzimat Fermanı ile iltizamın kısa süreli kaldırılmasını, sarraflarla ilgili bir değişim ve dönüşüm dönemi olarak tanımlamak mümkündür. 1842'de muhassıllık teşkilatı kaldırılıp iltizama dönülünce, sarraflar mali yapıdaki işlevlerini yeniden artırdı. 1842'de Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde, tahsil edilmiş olan vergileri merkeze ulaştırmak için 13 sarraflın oluşturduğu Kumpanya Sarraflığı ihdas edildi. Yaklaşık on yıl devam eden Kumpanya Sarraflığından beklenen fayda sağlanamadığı için 1852'de bu uygulamaya son verildi. Kumpanya, yaşanan usulsüzlükler, etkili bir organizasyonun olmaması gibi nedenlerle on yıl içerisinde kaldırılmış olsa da sarraflığın bankerliğe evrilmesi noktasında önemli bir aşamayı (Ünlü, 2020, s. 115).

Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi ve sarraflara dair yapılan çalışmalar içerisinde Kumpanya Sarraflığı ile ilgili detaylı bir inceleme yapılmamıştır.¹ Bu çalışmada Kumpanya Sarraflığının kuruluşu, nizamı, işleyişi, yaşanan sorunlar ve kaldırılması süreçleri ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece Tanzimat dönemi maliye çalışmalarında 1842-1852 arasında faaliyetlerini yürüten Kumpanya Sarraflığı kurumunun ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte konu, bir makalenin sınırlarını aştığından bazı hususların derinlemesine incelenmesi mümkün olamamıştır.

¹ Abdüllatif Şener "Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi" adlı makalesinde Kumpanya Sarrafları adıyla bir şirket kurulduğu bilgisini vermektedir (Şener, 1990, s. 56). Sarraflarla ilgili yapılan çalışmalarda da sarraflar tarafından merkezi hükümet ile bir anlaşma dahilinde kumpanya kurulduğu konusu yer almaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Yavuz Cezar, "18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Sarraflar" adlı makalesinde, 13 Ermeni sarraflın merkez tarafından seçilerek bir kumpanya teşkil ettiklerinden bahsetmektedir. Cezar, konuyla ilgili çok az bilgi vermekte olup aslında böyle bir kurumun sadece varlığını bildirmektedir (Cezar, 1004, s. 188). Ertan Ünlü "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi Denemesi" adlı doktora tezinde 18. yüzyıl Osmanlı sarraflarını ele almakta olup yine kumpanyanın kurulmasına dair kısa bir bilgilendirme yapmaktadır ve ayrıntılı bilgi vermemektedir (Ünlü, 2020, s. 115). Araks Şahiner, "The Sarrafs of İstanbul: Financiers of The Empire" adlı yüksek lisans tezinde Kumpanya Sarraflığını, Anadolu ve Rumeli Kumpanyası şeklinde ele almaktadır. Şahiner, kumpanyanın kuruluş amacına ve işlevine kısaca değinmektedir (Şahiner, 1995, ss. 50-55). İstanbul'un Ermeni sarraflarını ele alan Hagop L. Barsoumian da eserinde, kumpanya sarraflarından bahsetmektedir (Barsoumian, 2013). Aynı şekilde Jamgoçyan da "Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık" başlıklı çalışmasında Kumpanya Sarraflığını ele almaktadır (Jamgoçyan, 2017).

Kumpanya Sarraflığı için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde detaylı bir araştırma yapıldı. Kumpanyanın kurulmasının ilk aşamasında yani 1842'de sarraflarla Meclisi-i Vâlâ'da yapılan görüşmeleri içeren tutanaklara ulaşıldı. Nizamname tarzında oluşturulmuş olan bu belgeden kumpanyanın nizamı ortaya çıkarıldı. Çok detaylı bir nizamname olmayan bu belgeden sonra ilerleyen yıllarda yaşanan sorunlar üzerinden yapılan düzenlemelere dair belgelere dayanarak Kumpanya Sarraflığı uygulamasının detayları belirlendi. Özellikle İrade, Cevdet-i Maliye, Maliye Masraf ve Maliyeden Müdevver Defterleri çalışmanın sınırlarının çizilmesi açısından faydalı oldu. Nitekim bahsedilen kuruluş belgesinde kumpanyanın hangi bölgeleri kapsayacağı açık bir şekilde yazılmamıştı. Bu tür bir bilgi ise kumpanyanın coğrafi sınırlarının çizilmesi açısından önemliydi. İlerleyen yıllarda sarrafların sunduğu ve maliye masraf ile maliyeden müdevver fonlarında bulunan masraf cetvellerinden kumpanyanın kapsadığı bölgeleri belirlemek mümkün oldu. Kumpanyayı kuran sarrafların isimleri, Osmanlı Arşiv belgelerinden müstakil bazı yazışmalarla tespit edildi. Çalışmada sarraflığın teşekkülü, nizamnamesi ve kurumsallaşması, kumpanyanın çalışması ve işleyiş şekli, kumpanyaya bağlı bölgeler ve kumpanyayı kuran sarraflar ele alınarak kurum ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Daha sonra Kumpanya sarraflığının genişlemesi, mal sandıklarının sarraflara devredilmesi konusu ele alındı. 1846'da gerçekleştirilen bu uygulama kumpanyanın başarılı bir şekilde yürütüldüğünü ortaya koymaktaydı. Ancak çok geçmeden şirkette sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Son olarak Kumpanya sarraflığında ortaya çıkan problemler ve kurumun kaldırılması ele alındı.

Kumpanya Sarraflığının Teşekkülü, Nizamnamesi ve Kurumsallaşması

Osmanlı İmparatorluğu mali sisteminde 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan merkezleşme çabaları Tanzimat Fermanı ile hızlandı. Bu dönemde devletin mali politikası, gelirlerin mümkün olduğunca artırılması ve tek bir merkezden idare edilmesi şeklindeydi. Tanzimat'a dahil olan yerlerde muhassıllık uygulaması hayata geçirildi. Ancak beklenen fayda görülemedi. 1842'de sistem ilga edilerek iltizama geri dönüldü (Efe, 2002, ss. 109-111). Diğer tarafta verginin hazineye ulaştırılması için yeni yöntemler düşünülmeye devam edildi. Merkezi hükümetin hedefi, Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyalet ve kazalardaki verginin kolaylıkla ve hızlıca hazineye ulaştırılmasıydı.

Tanzimat'a dahil olan yerlerde tahsil edilen vergilerin mahallerinden alınarak hazineye toplanması için bir kumpanya, yani şirket kurulması fikri ortaya atıldı. Şirketin Osmanlı tebaasından olan sarraflarca kurulması önemliydi. Bu bağlamda maliye nazırı, Darphane-i Amire nazırı ve gümrük emini toplanıp sarraf esnafı arasından 13 kişiyi Meclis-i Vâlâ'ya davet etti. Burada taşrada toplanan vergilerin hazineye ulaştırılması için düşünülen şirket mantığı sarraflara anlatıldı. Onların da görüş ve önerileri doğrultusunda bir nizam belirlenerek şirketin kurulması için ilk adım atıldı. Sarraflar, Anadolu ve Rumeli için iki ayrı şirket kurulmasını teklif etti. Bu konuya Meclis-i Vâlâ olumlu yaklaşmadı. Meclis, şirketin usulünün ve yönetiminin tek olması şartıyla kumpanyanın Anadolu ve Rumeli olarak iki şubeye ayrılmasını önerdi ve bu kabul edildi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA). İ.MSM, 18/421). Dolayısıyla tek bir şirket halinde ama Anadolu ve Rumeli şeklinde iki şubesi olan bir kumpanya kuruldu. Daha sonraki maddeler şirketin işleyişi ile ilgili olup altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin içeriğini analiz etmek yararlı olacaktır.

Nizamnamenin birinci maddesi, şirketin en önemli görevi olan vergilerin hazineye ulaştırılmasıyla ilgiliydi. Şirketi kuran sarraflar, vergilerin merkeze ulaştırılması için kendilerine ayrılan bölgelere adamlar tayin ederek nakliye işlemlerini gerçekleştirmekle yükümlüydü. Bu

aşamada öncelikli husus, eğer yerel idareci bölgesine ait olan vergiyi kendisi hazineye ulaştır- mak isterse, şirket görevlilerine vermeyip doğrudan nakletmek hakkına sahipti. Ancak mahalli görevli vergiyi şirket vasıtasıyla merkeze ulaştırmayı tercih ederse, parayı teslim ettiği şahıstan senet alarak bu senedi hemen hazineye ulaştırmalıydı. Çünkü teslim tarihinden itibaren hazine tarafından da senet verilmesi gerekmekteydi.

İkinci madde, vergilerin hangi usulle gönderileceğine ayrıldı. Şirket görevlilerin teslim aldığı meblağları poliçe yoluyla merkeze ulaştırması yöntemi kabul edildi. Bu noktada poliçe sis- teminin hazinece bir düzene konulmasının gerekliliği vurgulandı. Özellikle bölgelerin mevkile- rine göre senet vadelerinin düzenlenmesi gerektiği belirtildi. Ancak nizamnamede bu konuyla ilgili detaylı bilgi verilmemektedir.

Üçüncü madde, kumpanya tarafından verginin nakliyesi için eyaletlere gönderilecek olan memurların masraflarının kim tarafından karşılanacağı meselesi üzerineydi. Teslim alınan meblağı hazineye ulaştırmak gibi önemli bir görevi yerine getirecek olan bu kişilerin alacağı ücretin nasıl ve nereden karşılanacağı hususu tüm çabalara rağmen netleştirilemedi. İlerleyen yıllarda bununla ilgili ek düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin ilerleyen zaman- larda merkezi hükümet, masraflar için her yüz kuruşta elli pare ödeme yapmayı kabul etmiştir.

Dördüncü madde, paranın “rayiç-i mukarreresine” dikkat edilmesi, özellikle kumpanya memuru aracılığıyla ve poliçe yoluyla tahsil edilecek akçenin rayiçlerinden fazlasına verilme- mesine dikkat edilmesi vurgulandı.

Beşinci madde, hazinenin yabancılardan aldığı yirmi bin kese akçe borç ile ilgiliydi. Buna göre, bahsedilen meblağ, kumpanya tarafından H. 1256-1257 seneleri için teslim alınan vergi- lerden karşılanacaktı.

Son madde de, vergilerin tahsili için sarraf esnafından kurulacak olan şirkete dair bahse- dilen nizamın bozulmaması adına birtakım tedbirler alındı. Öyle ki bundan sonra başka esnaf- lardan belirlenen şartlarla ve görevlerle şirket kurmak isteyenlerin taleplerinin Meclis-i Vâlâ’da değerlendirileceği belirtildi. Meclis-i Vâlâ’ca onaylanmadıkça şirket kurulmasına izin verilme- mesi hususu özellikle vurgulandı. Diğer tarafta 13 sarraf ile kurulmuş olan bu şirkete “Kum- panya Sarrafları” adının verilmesi uygun görüldü.

Nizamnamede vurgulanan başka bir husus ise kumpanyayı kuran sarrafların diğer sar- raflık faaliyetlerinin devam etmesi ile ilgiliydi. Merkezi hükümet kumpanyayı kuran sarrafların, sarraflık faaliyetlerine devam etmelerine izin verdi. Ancak merkezi hükümete göre, Kumpanya Sarraflığı ayrı ve özel bir kurumdu ve kumpanyayı kuran sarrafların diğer sarraflardan ayırt edilmesi gerekmekteydi. Bu nedenle birtakım kurumsal tedbirler alındı. Öncelikle içlerinden Uzunoğlu Artin, başsarraf seçildi, kendisine bir kıta da nişan verildi. İkinci olarak Kumpanya Sarraflarının fes takmaları uygun görüldü (BOA, İ. MSM, 18/421). Ancak diğer ahali de fes tak- tığından kumpanyaya dahil olan sarrafların feslerine bazı ayırıcı alametler eklenerek onların ayırt edici olması gerektiği emredildi (BOA, İ.DH, 55/2714).

Konu Maliye Nezareti, Darphane-i Amire ve Meclis-i Vâlâ arasında görüşülerek karara bağlandı. Buna göre, Kumpanya Sarraflarının feslerine kurdele takması, bunların dışında başka kimsenin fesinde kurdele kullanmaması şeklinde bir çözüm bulundu. Ücretleri kendileri tara- findan verilmek şartıyla kumpanya sarraflarının evlat ve kardeşleri ile, hizmetlerinde bulunan- ların da feslerine *alamet* takması uygun görüldü (BOA, İ.DH, 69/3407). Kumpanya adına resmi

yazışmalarda kullanılmak üzere mühür yaptırıldığı görülmektedir. Osmanlı Arşivinde yapılan taramada Rumeli Kumpanyasına ait olan mührü ulaşılmıştır (BOA, HR. MKT, 43/100).

Kumpanya-i Rumeli

Sarraflarla ilgili yapılan çalışmalarda Kumpanya Sarraflarının kendilerine vapur satın aldığına dair bir bilgi de bulunmaktadır. (Cezar, 2004, s. 188) Ancak bu çalışmalarda istifade edilip dayanak gösterilen belge incelendiğinde “vükela-yı fiham ve vüzera-yı izam” tarafından Üsküdar vapuruna benzer bir vapur satın alınarak ismine “kumpanya” adının verildiği görülmektedir. Belgenin sonunda verilen vapur hisseleri de vapurun vezir ve nazırlar tarafından satın alındığını göstermektedir (BOA, İ.DH, 54/2666). Söz konusu vapurun Kumpanya Sarrafları ile bir ilgisinin olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

1842’deki bu düzenlemelerle Kumpanya Sarrafları adıyla bir kurum teşkil edildi. Merkezi hükümet kumpanyanın özellikle iki açıdan fayda sağlayacağını düşünmekteydi. Öncelikle hazineye para akışının daha hızlı olacağını beklemekteydi. Diğer yandan da ecnebi tüccarların kazanmakta olduğu paranın ilerleyen zamanlarda tebaa-i şahaneye geçeceği ümit edilmekteydi (BOA, İ.MSM, 18/421; Şahiner, 1995, ss. 50-55). Öyle ki kumpanyaya dahil olan yerlerde sarraflar tarafından gönderilen memurlar bulunduğu sürece, tahsil edilen meblağın kesinlikle ecnebi tüccarlara verilmeyerek kumpanyaya teslim edilmesi kumpanya nizamındandı. Kumpanya tarafından henüz bir memur gönderilmemiş ise meblağ, ecnebi tüccara verilmeyerek kefil gösterilmesi şartıyla yerli tüccara teslim edilmeliydi. (BOA, C.ML, 71/3269; BOA, C.ML, 502/20396).

1846’ya gelindiğinde Kumpanya usulünün hazine açısından durumu konusunda maliye nazırının görüşü alındı. Maliye Nezaretinde, Kumpanya Sarraflığı uygulamasında maliyece fayda görüldüğü, bundan sonra da fazlasıyla yararlı olacağı görüşü hakimdi. Bunun üzerine kumpanyanın devamı için yeni düzenlemelerin yapılmasına karar verildi. Sarraflar Meclis-i Vâlâ’ya davet edildiklerinde, özellikle masraflar konusunda memnuniyetsiz olduklarını dile getirdiler. Kumpanya, vergilerin merkeze naklinde “yüz kuruşta kırk beş para” masraf almaktaydı. Ancak bu paranın masraflar için yetersiz olduğunu sundukları masraf cetvelleriyle beyan ettiler. Bundan sonraki süreçte kumpanya usulü devam edecek olursa paranın artırılmasını talep ettiler. Yapılan pazarlıklar neticesinde 1847 mart ayından itibaren masrafa “beş para” ilave edilerek “yüz kuruşta elli para” masraf yardımı yapılması uygun bulundu (BOA, İ.MSM, 20/487). Böylece 1847’de yapılan düzenleme ile masraf konusu netleştirildi.

Başka bir düzenleme ise mal sandıkları ile ilgiliydi. 1826’dan sonraki yıllarda hem taşra maliyesinin merkezileştirilmesi hem de ayanların mali yapıdaki etkisinin ortadan kaldırılması amacıyla memleket sandıkları uygulaması ihdas edilmişti. Böylece taşradan toplanan vergilerin

bir sandıkta muhafaza edilmesi planlanmıştı. Sandıkların ise merkezi hükümet tarafından tayin edilen eminler tarafından idare edilmesi uygun görülmüştü. Bu uygulama önce sancak merkezlerinde başlatılmış, zamanla kazalara kadar yaygınlaşmıştı. Fakat ilerleyen zamanlarda sandıklarda bulunan paranın birtakım kişilere sermaye olarak verilmesi, eminlerin ahaliden fazla para talep etmesi gibi uygunsuzluklara sebep olmuştu. Bunun üzerine bir çözüm yolu olarak kumpanya dahilinde bulunan yerlerdeki sandıkların idaresi sarraflara devredilmiştir (Çadırcı, 2013, s. 166). Böylece kumpanya sarraflarının yetkisi ve işlevi genişletilmiştir.

Kumpanyanın İşleyişi ve Çalışma Yöntemi

Kumpanya Sarrafı olan 13 sarraf, İstanbul'da bulunan ileri gelen kimselerdi. Onların kendilerine tayin edilen bölgelerden vergiyi teslim alıp, nakletmesi buralara özel adamlarını göndermeleriyle mümkündü. Dolayısıyla Kumpanya Sarrafları, ilgili bölgelere vekiller tayin ederek kumpanyanın işleyişini sağladı. Örneğin Anadolu Kumpanyası tarafından Hamid sancağına David isimli kimse vekil olarak tayin edilmişti (BOA, A.MKT.DV, 58/57). Kumpanya tarafından görevlendirilen vekiller ise çoğu zaman bölgenin ileri gelen sarraflarındandı. Nitekim Kayseri bölgesinde kumpanya vekili olan kişi, bölgenin ileri gelen sarraflarından olan Manokoğlu Hoce Manok idi (BOA, A.MKT, 181/47). Vergi naklinin kumpanya vekilleri aracılığıyla yapılmasını merkezi hükümet de desteklemekteydi.

Merkezden ilgili yerlerin idarecilerine yazılar gönderilerek, kumpanya vekillerine gerekli kolaylığın gösterilmesi konusunda uyarılarda bulunuldu. Hatta kumpanya vekillerinin teslim alacakları meblağların emval-i miriyeden olmasından dolayı onlara öncelik verilmesine özen gösterilmesi istendi. Kütahya'ya gönderilen bir emirde, Anadolu Kumpanyası vergisinden kalan meblağları tahsil etmesi için kumpanya vekili Agob'a yardımcı olunması Kütahya kaymakamından istenmiştir. Kaymakam da gereğinin yapılacağını merkeze bildirmiştir (BOA. MKT.UM, 98/17). Vekilleri aracılığıyla tahsil edilen vergiler şirketin ilk kuruluş nizamında da belirtildiği üzere nakit ya da poliçe yoluyla merkeze ulaştırıldı.

Kumpanya nizamına göre, nakit bir şekilde verginin merkeze ulaştırılması sırasında paranın güvenliği, vergiyi taşıyan kişinin geçtiği bölgelerin yöneticilerine bırakıldı. Kumpanya tarafından atanan şahıs, İstanbul'a parayı getirirken hangi bölgelerden geçerse oraların idarecileri ve halkı tarafından gözetilmek zorundaydı. Şayet bu kişi gasp edilirse, olay hangi kaza bölgesinde meydana geldiyse orasının sorumlu olduğu ve tazmin etmesi gerektiği belirlenmişti. Örneğin Rumeli Kumpanyası tarafından Filibe'ye tayin edilen vekil Simon, bölgedeki Pazarcık bölgesinden 20.000 kuruşu bir adamı aracılığıyla tahsil etti. Para, Filibe'ye getirilmekte iken yolda gasp edilince Simon durumu kumpanyaya bildirdi. Bunun üzerine Rumeli Kumpanyası merkeze yazdığı arzuhalinde, kumpanya nizamı gereğince paranın ilgili kazadan tahsil edilmesini talep etti. Bunun üzerine Filibe'ye bir emir gönderilerek gasbı gerçekleştiren kişilerin bulunması emredildi (BOA, MVL, 249/27; HR.MKT, 43/100).

Dolayısıyla paranın naklinde tüm sorumluluk devlete yüklenmişti. O dönemin şartları düşünüldüğünde ise asayiş sorunlarının yaşanılması kaçınılmazdı. Bu nedenle aslında çoğu zaman poliçe sisteminin tercih edildiği tahmin edilmektedir. Aslında Osmanlı İmparatorluğunda poliçe, 17. yüzyılın sonlarından itibaren verginin merkeze ulaştırılmasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Yerel idareciler topladıkları vergiyi İstanbul'a transfer etmek için bölgesindeki yabancı tüccara müracaat ederek parayı ona teslim edip bu paranın karşılığını İstanbul'daki yabancı tüccar üzerinden merkezi hazineye ulaştırmaktaydı. Böylece emniyetsiz olabilecek kara veya deniz yolu kullanılmayarak daha güvenli bir şekilde para merkeze gönderilmekteydi. Bu

işi yapan tüccarlar da elbette hizmetlerinin karşılığında bir komisyon olarak kâr elde etmekteydi (Eldem, 1986, s. 1674).

Kumpanya sarraflarının poliçe sistemiyle ilişkisi devletin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Zira 17. yüzyılın sonlarından itibaren girilen dönemde toprak kazanımlarının durması ve iktisadi, siyasi, askeri sorunların yaşanması fütuhât gelirlerini azalttığından, mevcut kamu gelirlerinin önemi arttı. Merkezde güçlü bir ordunun bulundurulması ihtiyacı da vergilerin artık doğrudan ve nakit bir şekilde merkezi hazineye aktarılmasını zorunlu hale getirdi. Vergi tahsilatında poliçe sisteminin önem kazanmasının en önemli nedeni aslında hazinenin bahsedilen sebeplerden ötürü nakit para ihtiyacının artmasıdır. Öte tarafta poliçe sistemi hızlı bir transfer sağlamaktaydı. Bunların etkisiyle sadece yabancı tüccarlar değil Osmanlı tebaası olan Ermeni, Yahudi ve Rum'lar da poliçe sektörüne girerek özellikle taşra vergilerini poliçe yoluyla merkeze ulaştırmaya başladı. Tanzimat ile birlikte getirilen muhassıllık sistemiyle bu işlemler kısa süreli bir duraksama yaşasa da Kumpanya Sarraflığının kurulmasıyla vergi naklinde poliçe sistemi daha da yaygınlaştı (Şenyurt, 2016, ss. 56-59).

Bunların yanında poliçe bedeli devlet ödemelerinde de kullanılmaktaydı (Şenyurt, 2016, s. 121). Kumpanya Sarraflarının teslim aldığı vergilerin büyük kısmının bir devlet harcamasına aktarıldığı görülmektedir. Örneğin, H.1263/1847 mali dönemine ait düzenlenen bir defterde, Kumpanya Sarraflığı bünyesinde Anadolu ve Rumeli Kumpanyasının aldığı vergilerden çeşitli harcamalar için kullandıkları poliçe bedelleri kayıtlıdır. Bu kapsamda mart ayında Mora muhacirlerinin hane kiraları için 1.080 kuruş, Tophane-i Amire'nin masrafları için 12.500 kuruş, Divan-ı Hümayun tercüme odası hulefalarının H. 1262 senesi şubat aylıkları için 70.858 kuruş Anadolu Kumpanyasından poliçe bedeli olarak alınmıştır (BOA, MAD. d., 11905, ss. 4-5). Mart ayında Anadolu Ordu-yu Hümayun müşiri tarafından bazı kişilere verilmek üzere alınacak olan eşyalar için Rumeli Kumpanyasından 250.000 kuruş poliçe edilmiştir. Maraşlı Mehmed Mesud Efendi'ye verilecek atıyye için Rumeli Kumpanyasından 3.000 kuruş poliçe yazılmıştır (BOA, MAD. d., 11905, s. 8).

Kumpanya Sarraflarının vekilleri vergiyi teslim aldıklarında kendilerine bir teslim makbuzu verilmekteydi. Verginin tamamı teslim alındıktan sonra kumpanyanın yetkilisi tarafından bir poliçe yazarak edilerek İstanbul'a bildirilmekte, orada bulunan ortağı (muhtemelen poliçede bu kişi muhatap olarak gösterilmekte) maliye hazinesine ödemeyi gerçekleştirmekteydi. Tüm bu işlem karşılığında sarrafa bir ücret ödenmekte ve "her yüz kuruşta elli para" ücret/masraf almaktaydılar (Şenyurt, 2016, s. 97).

Kumpanya, vergi nakli dışında bazı memlehalara idaresini de devr aldı. Örneğin Foça, İzmir, Çandarlı, Ayvalık ve buralara bağlı memlehalara idaresi Anadolu Kumpanyasındaydı (BOA, C.ML, 171/7246). Benzer şekilde Selanik memlehası da Anadolu Kumpanyası sarraflarına ihale edilmişti (BOA, C.ML, 686/28160). İnöz ve bağlı bulunan memlehalara Anadolu Kumpanyasına ihale edilmişti. Ancak hâlâ eski idarecisi tarafından tuzun işletilmekte olmasından dolayı, Kumpanya Başsarrafı Artin tarafından merkeze bir arzuhal sunulmuştur. Artin arzusunda, sorunun çözülmesi için merkezden bir mübaşir atanmasını istemiştir. Mübaşirin masraflarının yarısını devletin yarısını Kumpanyanın karşılayabileceğini de beyan etmiştir. Bunun üzerine karmaşanın çözümü için iki mübaşir tayin edilmiştir (BOA, C.ML, 313/12837).

Kumpanyaya Bağlı Bölgeler

Kumpanya, yukarıda da belirtildiği üzere kendisine bağlı bulunan yerlerden gelirleri temin edip nakden veya polişe yoluyla merkezi hazineye göndermekle yükümlüydü (Lütfi Efendi, 1999, s. 1121). Cezar, kumpanyanın coğrafi olarak hangi bölgeleri kapsadığının net olarak bilinmediğini belirtmektedir (Cezar, 2004, s. 188). Aslında kumpanyanın nizamı belirlenirken hangi bölgelerden vergi nakledeceklerine dair bir liste bulunmamaktadır. Ancak kurulduktan sonraki yıllarda, özellikle masraflar konusunda çıkan sorunlardan ötürü yapılan yazışmalar içerisinde, kumpanyaya bağlı yerleri tespit etmek mümkün olabilmektedir. Buna göre H. 1258/59/60 yıllarına ait sunulan masraf cetvelinde Anadolu Kumpanyası, İzmir, Ankara, Kütahya, Bursa, Bolu, Konya, Balıkesir, Kayseri, Sivas, Bilecik ve Aydın bölgelerini kapsamaktadır (BOA, İ.MSM, 19/455). Rumeli kumpanyasının sahası ise H. 1261 yılı masraf defterine göre, Selanik, Siroz, Yenişehir, Filibe, Edirne, Varna, Şumnu ve Rusçuk'tan meydana gelmektedir (BOA, İ.MSM, 19/455). Defterler kumpanyanın kurulduğu yıllardan 1845'e kadarki masraflarını kapsadığı için 1842-1845 arasında kumpanyaya bağlı olan yerleri ifade etmektedir. Bu bölgeler Tanzimat'ın kademeli şekilde hayata geçirildiği ilk yerlerdendir. Zira Tanzimat her yerde aynı anda hayata geçirilememiştir (Çadircı, 2013; Ortaylı, 2011).

1847'de düzenlenen bir masraf cetvelinde kumpanyanın tahsil ettiği vergi bölgelerinin bir listesi sunulmaktadır. Bu listeye göre İzmir, Aydın, Saruhan, Kütahya, Bilecik, Bozok, Kayseri, Kocaeli, Ankara, Çankırı, Biga, Bursa, Karesi, Bolu, Kastamonu, Viranşehir, Sinop, Sivas, Amasya, Divriği, Konya, Hamid, Denizli, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Erdek, Teke, İçil, Alanya ve Nevşehir Kumpanya Sarraflığının vergi tahsil bölgeleridir (BOA, İ.MSM, 20/487). Burada Anadolu ve Rumeli ayrımı yapılmayarak şirkete ait toplam bir liste verilmiştir.

Kumpanyayı Kuran Sarraflar

Osmanlı sarrafları, çoğunlukla Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslim nüfustandı. Bunlar içerisinde Ermeni halkı, nüfus olarak hem daha fazla hem de en zengin azınlık durumundaydı. Öyle ki 17. yüzyılın sonlarında oluşturulan sarraflık teşkilatında Ermenilerin en fazla gediğe sahip oldukları görülmektedir (Bölükbaşı, 2014, ss. 32-33). 1762'de Darphane-i Amire'de ifrazcılılık görevi Musevilerin elinden alınarak Düzoğullarına yani Ermenilere geçti. 19. yüzyılın başlarında ise ifrazcılılık görevinde Kazaz Artin bulunmaktaydı (Bölükbaşı, 2013, s. 57). 1842'de kurulan Kumpanya Sarraflığına mensup olan sarrafların da çoğunluğunu Ermeniler teşkil etmektedir.

Kumpanya Sarraflığında yukarıda bahsedildiği üzere baş sarraf olarak Artin seçilmişti. Kumpanyayı kuran sarrafları ise Osmanlı Arşiv'indeki müstakil belgelerden tespit etmek mümkündür. Misak Amira Misakyan Anadolu Kumpanyasındadır. Kendisi çembersiz bir tuğra-yı hümayun ile taltif edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 21/79). Yine Anadolu Kumpanyasında Mıgırdıç Amira Cezayirliyan bulunmaktadır. Onun hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak mümkündür. Ataları Eğin'den gelme olup Cezayir ile yaptıkları ticaretten dolayı Cezayirliyan lakabını almışlardır. Mıgırdıç da ailesi gibi küçük yaşlardan itibaren ticaret yapmaya başlamıştır. 1835'lere gelindiğinde otuzlu yaşlarında olan Mıgırdıç, pek çok iltizam ihalesinin müteahhidiydi. Ermeni milletine özellikle eğitim anlamında verdiği destek ve Osmanlı hükümeti nezdinde kazandığı konumundan dolayı "amira" unvanını da aynı dönemlerde elde etmişti. Tanzimat Ferman'ından hemen önce de Mustafa Reşid Paşa'nın sarrafiydi. Bundan sonraki kariyerinde Mustafa Reşid Paşa'dan destek gördüğü anlaşılan Mıgırdıç'ın, Anadolu Kumpanyasına ciddi oranda bir sermaye ile katıldığı tahmin edilmektedir (Manav, 2019, ss. 33-50). Bununla birlikte Mıgırdıç

Amira'nın bir dönem elindeki nişanlarının alınarak kumpanyadan ihraç ile Bursa'ya sürüldüğü görülmektedir (BOA, MAD.d., 10557).

Rumeli Kumpanyasında ise Abraham isimli bir sarraf bulunmaktadır. Kendisi çembersiz bir tuğra-yı hümayun ile mükafatlandırılmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 21/79). Yine Rumeli Kumpanyasından Hovannes Tıngıryan isimli sarrafın bulunduğu tespit edilmektedir. Nitekim Abraham, İnebolu kazası müdürüyle bir alacak-verecek sorunu yaşamış, bununla ilgili merkezi hükümete bir dilekçe yazmıştır. Abraham, paranın tahsil edilerek kendisine teslim edilmesini istemiştir (BOA, A.MKT, 147/25).

Barsoumian'ın verdiği listeye göre, Anadolu Kumpanyasını-Mıgırdıç Amira Cezayirliyan, Bedros Amira Kürkçühanlıyan, Misak Amira Misakyan, Bağdasar Amira Çarazyan (Çerezyan veya Çeraz), Boğos Amira Aşnanyan kurdu. Rumeli Kumpanyasını oluşturan sarraflar ise Canig Amira Papazyan (Simonyan), Harutyam Amira Gelgelyan, Abraham Allahverdiyan (Allahverdi), Hovhannes Tıngıryan (Tıngır), Hovsep Davidyan'dır (Barsoumian, 2013, s. 97). Barsoumian'ın verdiği bu bilgiler dışında Jamgoçyan da bir liste vermektedir. Jamgoçyan'ın listesinde diğerinden farklı olarak Rumeli kumpanyasından Maksud Sarımyan da bulunmaktadır (Jamgoçyan, 2017, s. 64).

Mevcut isimler üzerinden bakıldığında kumpanyayı kuran sarrafların içerisinde Ermenilerin olduğu görülmektedir. Komutan anlamına gelen "amir" den türeyen Amira, Ermeniler tarafından Müslüman valiler için kullanılmaktaydı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise Ermeniler bu tabiri, milletin lideri olan ve Osmanlı Devleti'nin ayrıcalıklar tanıdığı saygın kimseleri tanımlamak için kullanmaya başladı. Diğerlerinden farklı olarak kürk manto giyme ve başlarına kavuk takma izni Osmanlı hükümeti tarafından Amira Ermenilerine verildi. Ata binme ve atlı bir maiyete sahip olma hakları da vardı. Ermeni milleti arasında zenginlik, sarayda elde edilen konum ve statüyü ifade eden Amira, özellikle 1800'den sonra özel bir unvandı. Amira olan Ermeniler bu unvanı kullanmak maksadıyla ilk adlarıyla anıldı (Barsoumian, 2013, ss. 59-78). Dolayısıyla kumpanya sarraflarının mali güçlerinin yanı sıra Ermeniler arasında nüfuz sahibi ve Osmanlı Devleti nazarında itibarlı kişilerden oluştuğunu belirtmek mümkündür. Kumpanya Sarraflarının çoğunluğunun sarraflar arasında birinci sınıfta olmaları da onların mali anlamda kudretli olduklarını göstermektedir.

Şöyle ki 19. yüzyılın başlarında Darphane-i Amire'ye bağlı yetmiş beş gedikli sarraf bulunurken ölüm, ihraç gibi nedenlerle sayılarının azalması üzerine başka meslek kollarından kimseler sarraflık işine girmeye başladı. Bunu önlemek maksadıyla 1835'te sarraflarla ilgili yeni bir düzenleme yapılarak gedikli sarraf sayısı yüze yükseltilirken sarraflar birinci ve ikinci sınıf olmak üzere ikiye ayrıldı. Hazine-i Şahaneye taahhütleri geçerli olan elli beş sarraf birinci sınıf, diğerleri ikinci sınıf olarak belirlendi (Köse, 2010, s. 18). Birinci sınıfta olanlar diğerlerine göre daha güçlü olup mültezim ve malikanecilere kefil olabilmekteydi. İkinci sınıfta bulunan sarraf, mültezime kefil olmak için birinci sınıftan bir sarrafi kendisine kefil göstermek zorundaydı. Mali olarak güçlenenler harç ödemek koşuluyla ikinci sınıftan birinci sınıfa yükselebilmekteydi (Bölükbaşı, 2014, ss.19-96). Kumpanyayı kuran sarrafların bir kısmının bu düzenleme içerisinde birinci sınıfta yer aldığı görülmektedir. Kumpanya başsarrafı olan Uzun oğlu Artin, Hovsep Davidyan, Bedros Küçükhanlıoğlu Yeni Han'da, Misakyan Kumrulu Han'da meskun olup birinci sınıf sarraftandır (Köse, 2010, ss. 18-20).

Kumpanya Sarraflığının Genişlemesi: Mal Sandıklarının Kumpanyaya Devredilmesi

II. Mahmud tahta geçtikten sonra taşrada merkezi otoriteyi artırmak için girişimlerde bulundu. Taşradaki merkezileşmenin önündeki önemli engellerden birisi, ayanlardı. Ayanlar, 1808 Sened-i İttifak ile güçlerini daha da pekiştirmekle birlikte Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle senet hükümsüz kalınca II. Mahmud, ayanların rolünü ortadan kaldırmak için ölen veya azledilen ayanların yerine yeni atamalar yapmadı. Onların yerine mahalle muhtarlıkları ya da sandık eminliklerinin kurulması yönünde bir politika izlemeye başladı (Mert, 1991, ss. 195-198).

Diğer taraftan vergi tahsilatı aşamasına geçilinceye kadar taşrada yapılan harcamalar için çoğu yerde yerel idareciler esnaftan ve sarraflardan yüksek faiz ile borç almaktaydı. Yüzde on hesabıyla yani her on kuruş için bir kuruş faiz ödemek şeklinde tezahür eden sistemde ahalinin ödemekle mükellef olduğu vergi yükü de artmaktaydı. Bölgede ayanların da rolünü artıran bu durumu ortadan kaldırmak ve taşra idaresinde faizle borç alınması geleneğine son vermek için II. Mahmud 1826'da bir uygulama başlattı. Her sancak merkezinde "memleket sandıkları" kurularak yönetimlerine de sandık eminleri atanmasına karar verildi. Dolayısıyla 1826'dan sonra yavaş yavaş yaygınlaştırılmaya başlanan sandık eminliği uygulamasında merkezi hükümetin ayanlığı tasfiye etmek dışında bir diğer amacı taşra gelirlerinin tek elde toplanması, giderlerin de bu şekilde belirlenmesiydi (Çadırcı, 2013, ss. 164-166).

Sandık eminleri, Tanzimat'ın hemen öncesinde taşrada kurulan meclislerin azaları arasından seçildi. Emin, sandığın muhafazasından sorumluydu. Sandık emininin en önemli yükümlülüklerinden birisi, sandıkta toplanan paradan memur maaşlarını ve diğer masrafları ödemektir. İkincisi kalan parayı polîçe yoluyla ya da nakden hazineye göndermektir. Bölgenin büyüklüğüne göre aylık belirli miktar maaş alan sandık eminleri ilk başlarda sadece sancak merkezlerindeyken zamanla kazalara kadar atandı. Bununla birlikte sandıklarda bulunan paranın ileri gelen kimselere sermaye olarak verilmesi ve eminlerin ahalden fazla para tahsil etmesi gibi sorunlar da beraberinde geldi. Merkezi hükümet sandıklarda yaşanan usulsüzlükleri önlemek için çeşitli çözüm yolları denedi. Bunlardan birisi de sandıkların Kumpanya Sarrafları tarafından idare edilmesi fikridir (BOA, Ayniyat d., 399, ss. 89-90-91).

1846'da Kumpanya Sarrafları Meclis-i Vâlâ'ya davet edildi. Onlarla mecliste yapılan görüşmelerde, sandıkların idaresi kumpanya sarraflarına teklif edildi. Meclisin önerisine göre, sarraflar kendi gönderecekleri adamları vasıtasıyla sandıkları idare edeceklerdi. Kumpanyanın göndereceği bu görevlilerin maaşları ise eski sandık eminin maaşının yarısı olacaktı. Maaşın yarısı mahalli idare tarafından ödenecekti. Kalanını kumpanya ödeyecekti (BOA, Ayniyat d. 399, ss. 89-90-91). Görüşme sonunda Anadolu Kumpanyası teklifi kabul ederken Rumeli Kumpanyası güvenilir adamları olmadığı gerekçesiyle teklife itiraz etti. Bu nedenle yeni uygulama başlangıçta Anadolu Kumpanyası tarafında hayata geçirildi (BOA, MVL, 43/66).

Anadolu Kumpanyası sarraflarından alınan taahhütname ile sandık eminliği için "kumpanya usulü" denilen bir yöntem belirlendi. Buna göre, Kumpanya Sarrafları kendilerinin mali olarak yetkili oldukları bölgelerde bulunan mal sandıklarını kendi adamlarını göndererek idare ettirmekle yetkilendirildiler. Başka bölgelerden de talep olması halinde memur göndermelerine ruhsat verildi. Sandıkların eski hesaplarının kapatılması emredildi. Gönderecekleri memurların hesaplarında açık meydana gelirse bunun faiziyle birlikte karşılanması sorumluluğu

kumpanyaya verildi. Sandık memurlarından belirli aralıklarla poliçelerin alınması ve merkeze gönderilmesi istendi. Sandığa teslim edilen paraların senetlerinin memurlar tarafından muhakkak verilmesi, tahsil olunmayan paralar için teslim edilmiş gibi makbuz kesilmemesi ve buna itina gösterilmesi özellikle vurgulandı. Sandıkların güvenli bir yerde saklanması, bunun için gerekirse yerel idarecilerden yardım alınması uygun görüldü. İleride Rumeli Kumpanyası tarafının da bu nizamaya uygun olarak sandıkları devralması temenni edildi. Kumpanya memurları olan sarrafların maaşlarının yarısının mahalli emvalden karşılanması kararlaştırılarak kumpanya usulü ile mal sandıklarının idaresi belirlendi (BOA, MAD. d, 9061, s. 122). Bunlar aslında sandık eminliği uygulamasında da görülen benzer kurallardı. Buradaki en önemli farklılık ve “kumpanya usulü” olarak adlandırılan husus, kumpanya tarafından sandık idaresi için gönderilecek memurların hesaplarının ay ay yapılmasıdır (BOA, C.ML, 322/13288).

1846 tarihinde Anadolu Kumpanyası tarafından mal sandıklarının idaresi için memur gönderilen yerler, Aydın, Denizli, Manisa, Saruhan, İzmir, Karesi, Hüdavendigâr, Bilecik, Erdek, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Konya, Hamid, Teke, Alaiyye, Nevşehir, İçil, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Bolu, Kocaeli, Viranşehir, Bozok, Biga, Suşehri, Amasya, Divriği ve Kayseri'dir. Diğer taraftan Meclis-i Vâlâ'nın teklifi sunduğu ilk anda, Rumeli Kumpanyası uygulamayı kabul etmemişti. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere 1846'ya gelindiğinde Rumeli Kumpanyasının da sandık memuru görevlendirdiği görülmektedir. Rumeli Kumpanyasının sandık için görevli gönderdiği yerler, Edirne, Vidin, Filibe, Tekfurdağı, İslimiye, Selanik, Siroz, Drama, Niş, Samakov, Manastır, Ohri, Kesriye, Silistre, Varna, Tırnova, Tırhala, Üsküp, Prizren, Priştine, Sofya ve Köstendil'dir (BOA, ML.MSF.d.,7313).

Konuyla ilgili mevcut literatürde, ülkedeki tüm sandık emanetlerinin kumpanyaya devredildiği bilgisi yer almaktadır (Çadircı, 2013, s. 231). Sandıkların kumpanyaya devrinden hemen önce düzenlenen bir kayıta, ülkede sandık eminliğinin bulunduğu yerlerin bir listesi bulunmaktadır. Buna göre, 1845'te imparatorlukta Balıkesir, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Bilecik, Aydın, Menteşe, Saruhan, Denizli, Ankara, Çankırı, Bolu, Kastamonu, Kocaeli, Viranşehir, Sinop, Konya, Hamid, Nevşehir, Teke, Alaiyye, İçel, Amasya, Bozok, Biga, Diyarbakır, Malatya, Behisni, Arapgir, Maden-i Hümayun, Kırıkkilise, Filibe, Tekfurdağı, Tırhala, Siroz, Drama, Üsküp, Prizren, Priştine, Niş, Samakov, Manastır, Kesriye, Vidin, Erdek, Silistre, Varna, Edirne, Selanik, İzmir, Tırnova, İmroz, Sakız, İstanköy, Kıbrıs, Kandiye, Hanya, Resmo, Şam-ı Şerif, Hama, Sayda, Akka, Trablusşam, Lazkiye, Nablus, Huneyn, Bağdat, Trablusgarb ve Yeniil'de sandık emaneti vardır (BOA, İ.MVL, 71/1336). Kumpanya tarafından sandık memuru gönderilen yerler ile karşılaştırıldığında, İmroz, Sakız, İstanköy, Kıbrıs, Kandiye, Hanya, Resmo, Şam-ı Şerif, Hama, Sayda, Akka, Trablusşam, Lazkiye, Nablus, Huneyn, Bağdat, Trablusgarb ve Yeniil sandıklarına kumpanya tarafından memur gönderilmediği görülmektedir. Çünkü bahsedilen bölgeler Kumpanya Sarraflığının sınırları dahilinde değillerdir.

Merkezi hükümet sandık idaresini kumpanyaya devrederken mali bir amaç gütmekteydi. Mal sandıklarının sandık eminleri aracılığıyla yönetilmesi halinde, bu kişilerin maaşlarının hepsi devlet tarafından ödenmekteydi. Kumpanya ile yapılan anlaşmaya göre ise eski eminlere ödenen maaşın sadece yarısı devlet tarafından ödenecekti, o da mahalli emvalinden karşılanacaktı. Yani aslında merkezi hükümet bu uygulama ile sandıkların idaresi için ödenen maaşlarda tasarruf yapmayı amaçlıyordu. 1846 mali yılına ait masraf defterinde sandıkların eski idareleri ile yeni yönetimi sırasında, eminlere ödenen maaşlar karşılaştırmalı olarak yazıldı. Eski sandık

idaresi için verilen toplam maaş 14.275 kuruş iken kumpanya idaresi altında tahsis edilen maaşın 15.665 kuruş olacağı hesaplandı (BOA, ML.MSF.d., 7313). Dolayısıyla eski usulde tamamı devlet tarafından ödenirken kumpanya sarrafları aracılığıyla söz konusu ödeneğin yarısı devlet tarafından tahsil edilecek böylece hazine kâr etmiş olacaktı.

Dolayısıyla 1846'dan itibaren isimleri verilen yerlerde bulunan sandıkların kumpanya usulü ile idaresi hayata geçirildi. Hatta ilerleyen yıllarda başka bölgelerdeki sandıkların idaresinin yeri geldikçe kumpanyaya devredilmesi, merkezi hükümet tarafından tercih edildi. Örneğin Trabzon için böyle bir karar alındı. Bunun en önemli nedeni, önceki sandık emini 1000 kuruş maaş alırken, sandığın kumpanya tarafından idaresi durumunda yeni görevliye sadece 345 kuruş maaş verilecek olmasıydı (BOA, C.ML, 157/6652; BOA, İ.DH, 196/11095).

Merkezi hükümet, bundan büyük bir kazanç elde etmeyi beklemekle birlikte çeşitli sorunlar meydana geldi. Kumpanya, istenilen her yere sandık görevlisi göndermedi. Örneğin Burdur sancağı sandığı için kumpanya tarafından birinin tayin edilmesi Anadolu Kumpanyasına yazıldı. Fakat kumpanya, bunun ciddi bir masrafa sebep olacağını beyan ederek kimseyi tayin etmedi (BOA, C.ML, 529/21692). Merkezi hükümet, maliyeden bir sandık emini tayin ederek konuya çözüm buldu (BOA, A.AMD, 27/32). Benzer bir sorun Kesriye, Ohri ve Manastır sancaklarında da yaşandı. Kumpanya, masrafları bahane ederek bölgelere sandık görevlisi göndermeyince eskisi gibi sandık eminiyle yönetilmesi istendi (BOA, A.MKT, 92/70). Bu tür sorunların dışında başka bir problem, sandıkların kumpanya tarafından gönderilecek kimselere devredilmesi meselesiydi.

Kumpanya usulüne göre, kumpanya idaresine geçen yerlerdeki eski sandık eminlerinin hesaplarının görülerek sandığın kumpanya memurlarına devrinin gerçekleştirilmesi gerekmekteydi. Örneğin Aydın sandık emini yeni karar gereğince azledilerek onun yerine kumpanya tarafından Hoca Murad sandık için görevlendirildi. Bunun için eski sandık emininin muhasebesi ayrıntılı olarak incelendi. Fakat yüklü miktarda zimmeti ortaya çıktı. Paranın nereye harcandığı ise belirsizdi. Önceki sandık eminin bu meblağı kumpanya sandık memuruna bir-iki ay içerisinde ödemesi ise imkansızdı. Buna rağmen eski sandık emini, parayı birkaç ay içerisinde ödeyeceğini beyan edince, kendisinden bunun için bir kefil istendi. Ancak o miktar paraya Aydın'da kefil olacak kimse bulunamadı (BOA, C.ML, 228/9543). Dolayısıyla Aydın'da sandığın kumpanyaya devredilmesi bir hayli meşakkatli olmuş görünmektedir. Sandıkların kumpanyaya devrinde bu tür meselelerin yaygın olarak yaşandığı tahmin edilmektedir.

Kumpanya Sarraflığında Yaşanan Sorunlar

Genel anlamda Kumpanya Sarraflığı uygulamasında yaşanan en temel sorun ve sistemi aslında çıkmaza sokan mesele masraf konusuydu. Kumpanya Sarraflığı 1842'de kurulurken, sarrafların masraflarını nereden karşılayacağı konusu belirsiz bırakılmıştı. Bunun üzerine sarraflar, 1846'da merkeze bir arzuhal sunmuşlardı. Kumpanya tarafından taşraya gönderilmesi gereken adamlarının aylık ödemelerinin ve zaruri masraflarının ortaya çıktığını belirtmişlerdi. Kumpanya sarraflarının isteği, her yüz kuruşta elli para masraf yardımının yapılmasıydı. Ancak merkezi hükümet bu meblağı oldukça fazla buldu. Bir anlaşma yapılabilmesi için sarraflar Meclis-i Vâlâ'ya davet edildi. Sarraflar, mecliste de elli para masraf ödenmesi konusunda ısrar edince, kendilerinden masraflarla ilgili ayrıntılı defterler hazırlayarak sunmaları istendi. Bunun üzerine onlar da kuruldukları yıldan itibaren dört senelik masraflarını yazdıkları defterleri düzenleyerek Meclis-i Vâlâ'ya takdim ettiler (BOA, İ.MSM, 19/455).

Bu cetveller incelendiğinde, Anadolu Kumpanyası tarafından İzmir, Ankara, Kütahya, Bursa, Bolu, Konya, Balıkesir, Kayseri, Sivas, Bilecik ve Aydın'a gönderilen nakliye, vapur ve sigorta masrafları 401.519 kuruştur. Bahsedilen bölgelere gönderilecek memurlar için yapılan aylık maaş harcamaları ise üç yılda yaklaşık 1.427.950 kuruştur. İstanbul'daki kumpanyanın yazıcılarının ve tahsildarlarının aylıkları, oda kirası, mektup ücretleri ve diğer başka ücretlerle 912.865,5 kuruş harcama yapıldığı görüldü. Rumeli Kumpanyası ise toplamda 1.099.376 kuruş masraf yapmıştı (BOA, İ.MSM, 19/455).

Masrafların sunulması üzerine konu padişaha sunuldu. Padişah ise kumpanyanın kurulmasından ve devamından doğacak faydalar ile ilgili bir malumatı olmadığını belirtti. Sistemin var olmasından hazine ne gibi faydalar sağlamıştı veya sağlayacaktı? bunların açıkça belirtilmesini istedi. Ayrıca Padişah'a göre, masraflar için istenilen ve kalemleri de sunulan miktarlar oldukça fazlaydı. Kumpanyadan önceki sistemde taşradan gelen vergilerin masrafı hesap edilerek ikisi arasında bir karşılaştırma yapılması, ona göre masraf konusunda bir karar verilmesi şeklinde Padişah iradesi çıktı (BOA, İ.MSM, 19/455). Bunun üzerine konu araştırıldı ve görüldü.

Merkezi hükümete göre kumpanya tarafından taşralara gönderilecek olan memurlar, vergileri polişe yöntemiyle sevk edeceklerdi. Bu nedenle yüz kuruşta elli para oldukça fazlaydı. Ancak bu sistemin yeni bir uygulama ve henüz oturmamış olması, bir müddet idare edilmedikçe faydasının görülemeyeceği göz önüne alındı. Buna binaen masraf sorununa şimdilik yüz kuruşta kırk beş para masraf tahsis olunarak çözüm bulundu. 1846 sonunda ise masraf konusunda yeniden inceleme yapılacağı ve çıkan sonuca göre masraf miktarının düşürülüp-artırılabilmesi planlanması yapıldı (BOA, MAD.d., 10557, s. 28).

1846'da bu karar alınmışken çok geçmeden masrafın yüz kuruşta elli paraya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Anadolu Kumpanyası 1847 yılına ait gönderdiği pusulasında, polişe vasıtasıyla maliye hazinesine 27 yük 59.227, 5 kuruş teslim ettiğini, her yüz kuruşta elli para usulüne uygun olarak 34.490 kuruş 39 akçe masraf verilmesini talep etmektedir (BOA, MAD.d., 10561, s. 25). Benzer şekilde Rumeli Kumpanyası da hazineye 56 yük 86.714,5 kuruş 21 akçe teslim ettiğini, yüz kuruşta elli para masraf uygulamasından dolayı da 71.083 kuruş masraf talep ettiğini belirtmektedir (BOA, MAD.d.,10561, s. 22). Neticede sarrafların ilk baştaki taleplerine de uygun olarak masraf konusunda yüz kuruşta elli para verildiği görülmektedir. Aslında bu durum Kumpanya Sarraflığı uygulamasının devamı için önemli bir adımdı. Merkezi hükümet, sarrafların yaşadığı başka sorunlarda da onların haklarını koruyacak yönde adımlar attı. Özellikle borç meselelerinde sarraflar lehine karar verdi.

Kumpanya Sarraflığı uygulaması ile ilgili özellikle 1849'lardan sonra görülmeye başlayan asıl mesele, birilerinin zimmetinde bırakılan emval-i miriyenin teslim alınamamasıdır. Kumpanyanın alacağı vergiler zaman zaman bölgenin ileri gelenlerinin zimmetinde kalmaktaydı. Örneğin Kumpanya Sarraflarından Hoca Misak'ın H. 1263/1847 senesi Karahisar-ı Sahip sancağı rüsumat bedelinden Mollazade Süleyman zimmetinde bir miktar parası kalmıştı. Mollazade ise vefat ettiği için paranın terekesinden tahsil edilmesi gerekmekteydi. Ancak ailesi buna muhalefet edince konu, kumpanya tarafından merkeze bildirildi. Merkezi hükümet, Karahisar-ı Sahip kaymakamına gönderdiği yazıda, paranın Mollazade'nin veresesinden alınmasını emretti (BOA, A.MKT, 215/56). Bu tür durumlarda kumpanyanın tahsil edeceği meblağlar emval-i miriyeden olduğundan, terekenin paylaşılması sırasında bu borca öncelik verilmesi temel

kuraldı. Örneğin, Tekfurdağı tüccarından olup vefat eden ve Rumeli Kumpanyasına 6.500 kuruş borcu olan Kamil Efendi'nin veresesinden bu borcun karşılanması emredildi (BOA, A.MKT.DV, 42/96).

Kumpanya Sarraflığı uygulamasında görülen başka bir sorun ise sarrafların sandıkların idaresinden dolayı yerel idarecilerle yaşadıkları meseleleridir. Sandıkların sarraflara devredilmesiyle belirlenen kumpanya usulünde, sandıktaki paranın yükümlülüğü kumpanyaya bırakılmıştı. Paranın eksilmesi, birilerine borç olarak verilmesinden sarraflar sorumluydu. Buna rağmen yerel idareciler, sandıkta toplanan parayı kumpanya usulüne aykırı bir şekilde zaman zaman bölgenin ileri gelenlerine borç olarak verdi. Örneğin, Anadolu Kumpanyası adına sandık emaneti memuriyeti için Sivas'ta bulunan Bogos adlı kişinin gönderdiği mektuba göre, liva defterdarı Esad Bey sandık malından 16.000 kuruşu kaza ileri gelenlerinden birine borç olarak vermişti. Defterdar yaptığı usulsüzlükte devam etmekte olduğundan Bogos, Esad Bey'in uyarılmasını istemiştir (BOA, C.DRB, 13/649). Böyle durumlarda kumpanya yetkilisi ile yerel idareciler arasında anlaşmazlıklar çıkmaktaydı.

Başka bir sorun ise yerel idarecilerin sandıktaki parayı zimmetine geçirmesidir. Paranın eksik olması halinde kumpanya yetkilileri durumu merkeze yansıtmıştır. Merkezi hükümet de yerel idarecileri sık sık uyardı, kumpanya usulünün sandık idaresinde korunması yolunda emirler göndermiştir. Mesela Çarpan kazasında eski müdür Bekir Ağa, sandıktan 113.000 kuruş zimmetine para geçirmişti. Bekir Ağa, bu parayı ödemediği görevden ayrılınca orada kumpanya vekili bulunan Evannes meblağı sandığa ödemek zorunda kaldı. Ancak Bekir Ağa'dan paranın tahsil edilerek Evannes'e teslim edilmesi merkezi hükümeti meşgul eden önemli bir konuydu (BOA, A.MKT.UM, 47/71). Sandık idaresinin kumpanya usulüyle yönetiminde sorunlar sadece yerel idarecilerle alakalı olmamıştır.

Zaman zaman kumpanya tarafından gönderilen vekiller ile yerel idareciler ittifak yaparak emval-i miriyi ticaret yoluyla kullanma yoluna gitmişlerdir². Dolayısıyla sandık idaresi konusunda kumpanyanın, merkezi hükümeti hayal kırıklığına uğrattığı örnekler de yaşanmıştır. Başka bir deyişle eski sandık idaresinde yaşanan sorunlar kumpanya usulünde de yaşanabilmiştir. Kumpanya sarrafları, taşradaki meskukat konusunda da bazı uygunsuzluklara başvurmuştur. Kumpanya usulüne göre, sarraflar tarafından gönderilen adamlar, topladıkları meskukatları hazine-i celileye göndermekle yükümlüydü. Ancak sarraflar muhtemeldir ki topladıkları altın ve gümüşleri kendilerinde bırakarak, mağşuş gümüş ve bakır sikkeleri merkeze yollamayı tercih ettiler. Böylece değeri yüksek parayı düşük olanla değiştirerek akçe farkı elde etmiş olma ihtimalleri yüksektir. Bu konuda bir usulsüzlüğün merkezce anlaşılması üzerine maliye nazırı tarafından bir öneri sunuldu. Teklife göre, taşradaki altınlar teslim alındıktan sonra kumpanya memuru mührüyle mühürlenerek Darphane-i Amire'ye gönderilmeliydi. Altınlar, darphane tarafından onaylanmasının ardından hazineye sevk edilmeliydi (BOA, A.MKT.MHM, 16/57). Maliye Nazırı tarafından sunulan bu teklif merkezi hükümet tarafından kabul edildi. Taşra idarecilerine konu ile ilgili yazılar gönderildi.³

Kumpanya Sarraflığı ile ilgili bahsedilen sorunlar 1846'dan itibaren artmış görünmektedir. 1846'da masraflar için sarraflar tarafından talep edilen iane problemi kısa sürede çözüme

² Örnekler için bkz: (BOA, A.AMD, 21/81; BOA, A.MKT.UM, 41/72; BOA, A.MKT.UM, 42/11).

³ Ankara'ya gönderilmiştir (BOA, A.MKT.UM, 7/17). Daha sonra Rumeli'ye gönderilmiştir (BOA, A.MKT.UM, 7/14). Niş'e gönderilmiştir (BOA, A.MKT.UM, 7/16).

kavuşturuldu. Ancak 1849'dan sonra borçlanma, meskukat, yerel idarecilerle yaşanan sorunlar sonrasında kumpanyanın devlet için ne kadar faydalı olduğu sorgulanmaya başladı.

Kumpanya Sarraflığının Kaldırılması

Bahsedilen nedenlerin de etkisiyle kumpanya idaresinde bazı müşkülâtlar meydana geldiği gerekçesiyle 12 Mayıs 1852 tarihinde hazinenin bundan daha fazla zarar görmemesi için emval hazinesinden Anadolu Kumpanyası için poliçe kesilmemesi kararı alındı (BOA, C.ML, 244/10148). İlk başta sadece Anadolu Kumpanyası ilga edildi. Ancak üzerinden çok fazla zaman geçmeden Rumeli Kumpanyası ile ilgili de Meclis-i Vâlâ'da bir görüşme yapıldı. Buna göre, Rumeli emvalinin çoğu asker masraflarına ve diğer harcamalara gitmekte, kumpanyanın masraflarına dahi yetmemekteydi. Bu nedenle İstanbul'a gönderilecek meblağ azalmaktaydı. Anadolu Kumpanyasının kaldırılması neticesinde bir hayli tasarruf meydana geldiği göz önüne alınarak Rumeli tarafının da lağvedilmesi teklifi padişaha sunuldu ve 1 Haziran 1852 tarihli iradeyle Rumeli Kumpanyası da kaldırıldı (BOA, İ.MVL, 237/8417).

Bundan sonraki süreçte kumpanyanın bazı bölgelerde kalan alacaklarının tahsil edilmesi önemliydi. Çünkü sarraflar merkeze sundukları yazılarında borçlarının bir an önce tahsil edilmesini talep ettiler (BOA, A.MKT.UM, 107/12). Rumeli Kumpanyası, kendisine bağlı olan Drama, Gümölcine ve Yenice kazalarında bazı kimselerde külliyetli matlubları kalmasından dolayı ya paranın yerli birinden acilen tahsili ya da mallarının/emlaklarının satılarak karşılanması istemiştir. Benzer bir durum Varna kazasında yaşanmıştır. Rusçuk kazası için de Rumeli Kumpanyası kalan matlublarının tahsil edilmesini talep etmiştir (A.MKT.UM, 106/46).

Bu tür isteklerin artması üzerine konu, Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü ve bir karar alındı. Buna göre, kumpanyaların alacağı olan kişilerden paranın talep edilmesi, alınamıyorsa yerli başka birinden alınması uygun görüldü. Ancak bu meblağların bir anda alınması mümkün olmadığından taksit yapılmasına imkan sağlanması kararlaştırıldı. Parayı ödemekte muhalefet eden olur ise mal ve eşyasının satılarak miktarın karşılanması emredildi (BOA, A.MKT.UM, 107/12). Böylece kumpanya lağvedildikten sonra sarrafların mağdur olmamaları için gerekli adımların merkezi hükümetçe atıldığı görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu ekonomi tarihinde Tanzimat, maliyenin merkezileştirilmesi ve gelirlerin mümkün olduğunca artırılması yönünde önemli adımların atıldığı bir dönemin başlangıcıdır. Merkezi hükümet, bu algı ve anlayış ile hareket ederek çeşitli yöntemleri ve uygulamaları hayata geçirdi. İlk yıllarda muhassıllık sisteminin başarısız olması iltizama geri dönüşüyle sonuçlandı. Ülkenin birçok yerinde iltizam devam ettiyse de 1842'de belirli yerlerde Kumpanya Sarraflığı adıyla bir şirket kurularak yeni bir uygulama başlatıldı. Osmanlı tebaasından 13 sarraf tarafından kurulan bu şirketin, Anadolu ve Rumeli olarak iki şubesi vardı. Ancak şubeler çoğu zaman ayrı birer şirketmiş gibi hareket etmiştir. Mesela Rumeli Kumpanyasının ayrı bir mührü vardı. Sandıkların yönetimi kumpanyaya teklif edildiğinde Rumeli Kumpanyası ilk anda kabul etmemiş, uygulamaya daha sonra dahil olmuştur. Yine Kumpanya Sarraflığı kaldırılırken, ikisi aynı anda lağvedilmemiştir; önce Anadolu daha sonra Rumeli Kumpanyası kaldırılmıştır.

Kumpanya, kendilerine tahsis edilen bölgelerin vergilerini teslim aldıktan sonra bunu nakit veya poliçe yoluyla merkeze ulaştırmakla yükümlüydü. Karşılığında her yüz kuruşta kırk

beş-elli para masraf adı altında para almaktaydılar. Merkezi hükümet, bu şirketle verginin merkeze ulaştırılmasında aracı rolünde bulunan kişileri ortadan kaldırmayı amaçladı. Böylece hazineye gelecek olan verginin miktarı artacağı gibi tebaa-i şahaneden olmayan tüccar ve sarraf sınıfının aracı rolüyle kazandıkları para Osmanlı tebaasından kimselere gidecekti. Hatta bu amaçla kumpanyayı kuran sarrafların özellikle Osmanlı tebaasından olmasına dikkat edilmişti.

Muhassıllık sisteminde olduğu gibi Kumpanya Sarraflığı da ilk başta belirli yerlerde hayata geçirildi. Başarılı olması durumunda ülke genelinde genişletilmesi planlanmış olmalıdır. Önce sorumluluk alanlarında bir yeniliğe gidildi. 1846'da yetkileri genişletildi, Anadolu ve Rumeli'deki mal sandıklarının idareleri kumpanyaya devredildi. Kumpanya usulü adıyla sandık yönetimi belirlendi. Sandık emînleri yerine kumpanya sarrafları gönderecekleri adamları vasıtasıyla mal sandıklarını yönetmeye başladı. Bu karar 1846'lı yıllarda aslında kumpanyanın başarılı bir uygulama olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Bununla birlikte kumpanya ile ilgili olumsuz düşüncelerin de bu yıllarda başladığı tespit olunmaktadır. Özellikle masraflar konusunda merkezi hükümet istemeyerek de olsa sarrafların istediğini yapmak zorunda kaldı; her yüz kuruşta elli para masraf vermeyi kabul etti. Ancak bu durum kumpanyanın devlete katkılarının sorgulanmasını da beraberinde getirdi. Padişah'ın bizzat verdiği irade, kumpanyadan önce verginin merkeze ulaştırılmasında harcanan para ile kumpanyadan sonraki harcamaların karşılaştırılması şeklindeydi. Üzerinden fazla zaman geçmeden 1849'lardan itibaren kumpanya ile ilgili başka sorunların da merkeze yoğun bir şekilde yansıdığı görülmektedir.

Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasına giden sürece de benzer şekilde kumpanya memurları da gittikleri yerlerde yerel idareci veya ileri gelenlerle anlaşarak emval-i miriyeyi kullanma yoluna gitti. Meskukatı uygunsuz şekilde kullanarak kendilerine kazanç alanları sağlamaya çalıştılar. Diğer taraftan sarraflar da aslında bu sistemi yürütmekten yana değildi. Onlar, bu işten bir kazanç sağlayamadıklarını düşünmekteydi. Özellikle verginin merkeze ulaştırılması sırasında harcadıkları masraflardan sürekli dert yanmaktaydılar. Dolayısıyla 1852'ye gelindiğinde iki tarafın da memnuniyetsizliği söz konusuydu. Önce Anadolu Kumpanyası lağvedildi, hemen ardından Rumeli kaldırıldı, iltizam sistemine dönüldü.

Tanzimat ile birlikte iltizam sistemi kaldırılınca sarrafların mali anlamda bir çöküş dönemine girdiği yazılmıştır. Ancak iltizam sistemi ülkede çoğu yerde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Diğer tarafta kurulan bu kumpanya ile sarrafların maliyedeki önemi varlığını sürdürmüştür. Hatta kumpanyayı kuran sarraflar incelendiğinden bunların daha sonraki yıllarda kurulan bankaların da kurucuları oldukları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kumpanya sarraflığı, sarraflar için bir geçiş ve dönüşüm dönemidir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri (Ayniyat.d.), 399.

Bab-ı Asafî Mektubi Kalemî (A.MKT), 181/47; 147/25.

Cevdet-i Darphane (C.DRB), 13/649.

Cevdet-i Maliye (C.ML), 71/3269; 502/20396; 171/7246; 686/28160; 313/12837; 322/13288; 157/6652; 529/21692; 228/9548; 244/10148.

Hariciye Mektubi Kalemî (HR. MKT), 43/100.

İrade-i Dahiliye (İ.DH), 55/2714; 69/3407; 54/2666; 196/11095.

İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MSM), 18/421; 20/487; 19/455.

İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), 71/1336; 237/8417.

Maliye Masraf Defterleri (ML.MSF.d.), 7313.

Maliyeden Müdevver (MAD. d.), 11905; 9061; 10557; 10561.

Meclis-i Vâlâ Riyaseti (MVL), 249/27; 43/66.

Sadaret Amedi Kalemî (A.AMD), 27/32; 21/81.

Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), 92/70; 215/56.

Sadaret Mektubi Kalemî Deavi (A.MKT.DV), 58/57; 42/96.

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Odası (A.MKT.MHM), 16/57; 21/79.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet (A.MKT.UM), 98/17; 27/5; 47/71; 41/72; 7/17; 42/11; 7/14; 7/16; 107/12; 106/46.

Diğer Kaynaklar

Ahmet Lütfî Efendi. (1999). Vakanüvis Ahmet Lütfî Efendi Tarihi 7 (Y. Demirel, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AKYILDIZ, A. (2009). "Sarraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, İstanbul 2009.

BARSOUMİAN, H. L. (2013). İstanbul'un Ermeni Amiraller Sınıfı. (S. Solina, çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.

BOZKURT, N. (2009), "Sarraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, İstanbul.

BÖLÜKBAŞI, Ö. F. (2013). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜKBAŞI, Ö. F. (2014). İstanbul Sarrafları (1691-1835). Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 30, 19-96.

- CEZAR, Y. (2005). The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. *Frontiers of Ottoman Studies I*, (Colin İmber-Keiko Kiyotaki I.B.Tauris, ed) içinde (pp. 61-76) London-New York.
- CEZAR, Y. (2004). 18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Sarraflar. Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- EFE, A. (2002). Muhassıllık Teşkilatı. Basılmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- ELDEM, E. (1986). XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında. X. Türk Tarih Kongresi.
- JAMGOÇYAN, O. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Ermeniler (1650-1850), (E. Üyepazarıcı, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖSE, H. (2010). 140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H.1251-1260/M. 1836-1845) Osmanlı Devlet'inde Sarraflar. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- MANAV, N. (2019). Zenginlikten İflasa Mustafa Reşid Paşa'nın Sarrafi Cezayirlioğlu Mıgırdıç, İstanbul: Libra Yayınevi.
- MERT, Ö. (1991). Ayanlık. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4, 195-198.
- ŞAHİNER, A. (1995). The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire. Master of Arts in History, Boğaziçi University, İstanbul.
- ŞENER, A. (1990). Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2), 56-80.
- ŞENYURT, A. (2016). 18. Ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet'inde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ÜNLÜ, E. (2020). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi Denemesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Efforts to centralize Ottoman finances began in the second half of the 18th century. With the proclamation of the Tanzimat Edict, both centralization and fair tax collection were an important issue. The other important issue was the delivery of the tax to the central treasury. For these purposes, the practice of *muhassıllık* was introduced in 1840. At first, it was initiated in the places where the Tanzimat was implemented. However, when it did not achieve the expected success, it was abolished in 1842. New methods of delivering the tax to the central treasury continued to be considered. The aim of the central government was to easily and quickly deliver the tax in the provinces and districts in Anatolia and Rumelia to the treasury. For this purpose, the idea of establishing a company in the places included in the Tanzimat, collecting the tax through this company and delivering it to the center was put forward. It was deemed appropriate for the moneychangers to establish the company. Thirteen moneychangers were invited to the *Meclis-i Vala*. The conditions related to the establishment and operation of the company were discussed. "Company Moneychange" was established. At the request of the moneychangers, it was divided into two branches, Anatolia and Rumelia.

The task of the company was to collect the tax from the places that depended on them and deliver it to the treasury. The moneychangers would hand over the tax to the center by way of policy. The costs of delivering the tax to the center were not discussed at first, but were left to the moneychangers. But then help was received from the state. An attempt was made to develop the company as a private institution. For this, a rule was introduced that no one from outside should be admitted to the company. Artin was elected chief goldsmith, he was presented with a medal. It was deemed appropriate for the moneychangers to wear a fez that was different from the others and had special markings only for the company. The company also had a seal made of its own.

Thus, the Company Moneychangership, which was established in 1842, was evaluated in the Assembly of Vala in 1846. It was concluded that it was beneficial in terms of finances. Therefore, it was decided to continue. In fact, it was agreed to help them with the costs incurred in delivering the tax to the center. In addition, the management of the ballot boxes in the places affiliated to the company was transferred to the moneychangers. Therefore, the powers of the company were expanded.

The company collected the tax and transported it to the center through the men it sent to the provinces. Most of the time, he carried out this business with local people. The places that are connected to the company are the places that were the first application area of the Tanzimat. Anadolu Kumpanyası covers Izmir, Ankara, Kütahya, Bursa, Bolu, Konya, Balıkesir, Kayseri, Sivas, Bilecik and Aydın regions. The territory of the Rumeli company is Syros, Yenişehir, Plovdiv, Edirne, Varna, Shumen and Ruse.

It is determined that the thirteen moneychangers who founded the company were Armenians. The Anatolian Company was founded by Mıgırđıç Amira Cezayirliyan, Bedros Amira Kurkcukhanlian, Misak Amira Misakyan, Baghdasar Amira Charazian (Cherezian or Cheraz), Boghos

Amira Ashnanian. The moneychangers who make up the Rumeli Company are Janig Amira Papazian (Semonian), Harutyun Amira Gelgelian, Abraham Allahverdian (Allahverdi), Hovhannes Tenguerian and Hovsep Davidian. Most of them are Amira, that is, rich and upper-class Armenian moneychangers.

While the company was progressing positively in the first years of its establishment, some basic problems continued to exist on the other side. For example, there was no agreement between the central government and the moneychangers on the costs for a long time. But in the end, the amount of expenses demanded by the moneychangers was approved by the center. Another problem was the money that the moneychangers could not collect. The central government has often taken steps to protect the rights of moneychangers in this regard. Despite all this, towards the 1850s, the problems of moneychangers and their officials with local administrators increased. Especially after the transfer of the ballot boxes to the company in 1846, complaints to the center increased. There were disputes over the administration of the ballot boxes. In 1852, it was decided to abolish the company.